

Шум С. С.,

*кандидат медичних наук,
докторант*

Науково-дослідного інституту психіатрії Міністерства охорони здоров'я України

ПИТАННЯ ЖЕРТВ НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ В УКРАЇНІ

ISSUES OF VICTIMS OF VIOLENT CRIMES IN UKRAINE

Статтю присвячено визначенню поняття «жертва насильницького злочину» та порядку формування статистичних даних про жертв насильницьких злочинів в Україні.

Злочини, пов'язані з насильством, є досить поширеним явищем у світі та Україні. В Україні не проводиться належної роботи із забезпечення прав жертв насильства. Також необхідно зазначити, що нині немає єдиного поняття «жертва злочину». Кримінальне право та кримінальний процес взагалі не оперують цим поняттям, використовуючи для позначення осіб, які постраждали від злочинної діяльності, термін «потерпілий».

Під поняттям «жертва насильницького злочину» пропонується розуміти фізичну особу, якій шляхом застосування фізичного чи психологічного насильства заподіяно смерть, тілесні ушкодження чи психічна травма.

У дослідженні констатується те, що в Україні на державному рівні не проводиться робота щодо повноцінного обліку цієї категорії осіб. Державі стає відомо про потерпілих від насильницьких злочинів тільки у випадках, коли є обвинувальний вирок суду, в якому особу визнано потерпілою і яким визначено завдану шкоду. Облік потерпілих від насильницьких злочинів на стадії досудового розслідування здійснюється не в повному обсязі.

Нині в Україні є дві статистичні звітності, в яких певною мірою відображено інформацію про осіб, які постраждали від насильства. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення, що ведеться Офісом Генерального прокурора, містить інформацію про потерпілих від умисних вбивств, тяжких тілесних ушкоджень, звалтувань, розбоїв та домашнього насильства, щодо яких проводилося у звітному періоді досудове розслідування. Статистика Державної судової адміністрації містить розгорнуту інформацію про всі види злочинів, де було завдано шкоду життю чи здоров'ю особи. Кожна з цих форм звітності має свої недоліки. У дослідженні пропонується удосконалити форму звітності Офісу Генерального прокурора та запровадити збір офіційних статистичних даних шляхом опитування громадян. Відповідне опитування дасть змогу висвітлити інформацію про латентних жертв насильницьких злочинів та продемонструвати реальний стан насильницької злочинності.

Ключові слова: *жертва злочину, насильницький злочин, потерпілий, латентна жертва, статистична інформація, віктимологія.*

The article is devoted to the definition of the concept of a violent crime victim and the procedure for compiling statistical data on of violent crimes victims in Ukraine.

Violence-related crimes are quite common in the world and in Ukraine. There is no proper work in Ukraine to ensure the rights of violence victims. Also, it should be noted that today there is no single concept of victim of crime. Criminal law and criminal procedure do not operate with this concept at all, using the term affected person to refer to persons who are affected by the criminal activity.

The term of a violent crime victim is proposed to mean a natural person who has been caused death, bodily injury or mental trauma through the use of physical or psychological violence.

The study states that in Ukraine at the state level there is no work on full accounting of this category of persons. The state becomes aware of the affected persons by the violent crimes only in cases where there is a conviction of a court in which the person is recognized as affected and which determines the damage caused. The registration of affected persons by the violent crimes at the stage of pre-trial investigation is not carried out in full.

To date, there are two statistical reports in Ukraine that to some extent reflect information on victims of violence. The single report on criminal offenses maintained by the Office of the Attorney General contains information on the affected persons of premeditated murder, grievous bodily harm, rape, robbery and domestic violence who were prosecuted during the reporting period. The statistics of the State Judicial Administration contain detailed

information on all types of crimes where the life or health of a person has been harmed. Each of these reporting forms has its drawbacks. The study proposes to improve the reporting form of the Office of the Prosecutor General and to introduce the collection of official statistics through a survey of citizens. The relevant survey will provide information on latent victims of violent crimes and demonstrate the real state of violent crime.

Key words: *crime victim, violent crime, affected person, latent victim, statistical information, victimology.*

Актуальність. Незважаючи на те, що після закінчення Другої світової війни людство одним із пріоритетних напрямів розвитку визначило боротьбу з насильством, це явище продовжує існувати в нашому житті. Від насильства сьогодні щодня страждають тисячі людей по всьому світі. Так, за даними Управління з питань наркотиків та злочинності ООН, у 2017 році від насильницьких злочинів загинуло 464 тис. осіб [1]. У середньому це 1270 смертей від насильницьких злочинів на день.

З розвитком технологій насильство набуває нових форм. Сьогодні шкоду жертві насильницького злочину можна заподіяти не тільки через безпосередній контакт однієї людини з іншою, а й шляхом використання технічних засобів, роботизованої техніки, засобів зв'язку, інтернету.

Водночас за значної поширеності насильницьких злочинів в Україні та світі на жертв цих злочинів звертається недостатня увага. Особливо це стосується пострадянських країн. У цих країнах нині переважає ретрибутивна система, для якої головними є помста злочинцю та притягнення його до відповідальності. Однак за такої системи жертва правопорушення та її порушені права залишаються в тіні [2]. Дуже часто жертва насильства, зневірившись у правоохоронній системі, не звертається до правоохоронних органів і залишається сам на сам зі своїм болем: фізичним та психічним.

Також необхідно підкреслити те, що Україна як правова та соціальна держава, в якій життя, здоров'я та безпека людини визнаються найвищою соціальною цінністю, не володіє повною мірою інформацією про кількість жертв насильницьких злочинів. А брак відповідної інформації призводить до нерозуміння проблематики та відсутності належної роботи з вирішення проблемних питань.

Метою цієї роботи є визначення поняття «жертва насильницького злочину» та вста-

новлення порядку збору статистичної інформації про потерпілих від насильницьких злочинів в Україні і достовірності відповідної інформації.

Стан дослідження. Вивченню питання статусу жертв злочинів приділяли увагу багато вчених-юристів. Серед них необхідно виділити дослідження С. Абламського, Л. Баранової, Л. Гарбовського, О. Гуміна, В. Давиденка, Т. Долгий, А. Джужи, Г. Дідківської, І. Зубач, Т. Мудряк, Л. Омельчук, Н. Сенаторова, Т. Присяжнюк, Т. Сироїд, В. Топчія, В. Тулякова, Л. Чеханюк.

Виклад основного матеріалу. Нині не існує єдиного визначення терміна «жертва злочину». У різних сферах життєдіяльності людини в це поняття вкладаються різні смисли.

Юридичні науки також по-різному підходять до визначення цього поняття. Питанням дослідження жертв злочинів займаються різні юридичні науки, до яких них належить кримінальне право, криміналістика, міжнародне право, та неюридичні, до яких належить психологія, психіатрія тощо. Домінуючу роль у цьому займає віктимологія.

Ведучи розмову про жертву злочину, необхідно зазначити те, що юридична наука оперує двома певною мірою схожими поняттями – «жертва злочину» та «потерпілий від злочину». Ці поняття є схожими за своєю суттю, але водночас не є тотожними.

Наприклад, Кримінальний кодекс України взагалі не оперує поняттям «жертва злочину». Термін «жертва» зустрічається тільки двічі у статті 297 КК України у випадках, коли йдеться про могили (поховання) жертв нацистських злочинів. З метою позначення осіб, які постраждали від кримінальних правопорушень, законодавець у Кримінальному кодексі України використав поняття «потерпілий». Хоча також необхідно підкреслити те, що самого визначення терміна «потерпілий» у Кримінальному кодексі України не міститься [3].

Щодо визначення поняття «потерпілий» у науці кримінального права можна виділити ґрунтовне дослідження інституту потерпілого, проведене Т. Присяжнюк. Авторка під потерпілим розуміє фізичну особу, безпосередньо якій злочином заподіяно шкоду (або існує загроза її заподіяння), на підставі чого вона набуває права вирішувати питання про кримінально-правові наслідки вчинення злочину [4].

Н. Сенаторов у своєму дослідженні визначає потерпілого від злочину як соціального суб'єкта, охоронюваному кримінальним законом блага, праву чи інтересу якого злочином заподіюється шкода [5].

Кримінальний процесуальний кодекс України також не використовує поняття «жертва злочину», а осіб, які постраждали від кримінального правопорушення, називає потерпілими. Водночас у статті 55 КПК України закріплено поняття потерпілого. Під потерпілим у кримінальному провадженні розуміється фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди [6].

Щодо поняття «жертва злочину», цим терміном оперує кримінологічна наука. Так, Д. Виговський та Т. Нікіфорова під жертвою злочину розуміють фізичну особу (соціальну групу), якій вчиненням злочином було завдано або створено реальну загрозу завдання шкоди [7].

Т. Долгий, Т. Мудряк, Л. Омельчук під жертвою злочину розуміють особу або певну спільноту людей, якій прямо чи опосередковано завдано будь-якої шкоди від злочинного посягання [8].

У своєму дослідженні І. Гумін та О. Зубач підтримують позицію про те, що жертвою злочину є фізична особа, людина, якій безпосередньо заподіяно фізичну, моральну і матеріальну шкоду [9].

Отже, враховуючи зазначене вище, ми підтримуємо думку Л. Гарбовського, Г. Дідківської та В. Топчія про те, що не можна ототожнювати поняття «жертва злочину» і «потерпілий від злочину». «Жертва злочину» – поняття віктимологічне, «потерпілий від злочину» – кримінальне процесуальне, кримінально-правове.

Їх об'єднує матеріальна ознака – вчинення щодо них злочину, а роз'єднує процесуальна [10].

Досліджуючи питання жертв насильницьких злочинів, необхідно зазначити таке. Відмінність жертв насильницьких злочинів від жертв інших злочинів полягає у застосуванні фізичного або психологічного насильства безпосередньо до особи або до близьких їй осіб.

Для досягнення цілей нашого дослідження пропонуємо дати визначення поняття «жертва насильницького злочину». Отже, жертвою насильницького злочину є фізична особа, якій шляхом застосування фізичного чи психологічного насильства заподіяно смерть, тілесні ушкодження чи психічна травма.

Ведучи розмову про кількість жертв насильницьких злочинів, на жаль, ми вимушені констатувати те, що в Україні на державному рівні взагалі не проводиться робота щодо повноцінного обліку цієї категорії осіб. Це при тому, що насильницькі злочини є правопорушеннями, які посягають на фізичне та психічне здоров'я людини. А від фізичного та психічного здоров'я кожної окремо взятої людини залежить здоров'я всієї нації.

Здійснивши аналіз наявної в Україні офіційної статистичної інформації, ми дійшли висновку про те, що державі стає відомо про потерпілих від насильницьких злочинів тільки у випадках, коли є обвинувальний вирок суду в якому особу визнано потерпілою і яким визначено завдану шкоду. Облік потерпілих від насильницьких злочинів на стадії досудового розслідування здійснюється не в повному обсязі.

За результатами аналізу статистичних даних, наданих Офісом Генерального прокурора [11], у 2018 році потерпілих від кримінальних правопорушень було 344 780 осіб, у 2019 році – 301 792 особи, у 2020 році – 234 816 осіб. Серед зазначеної кількості потерпілих чітко визначити всіх осіб, які є потерпілими від насильницьких злочинів, неможливо. За допомогою статистики, наданої Офісом Генерального прокурора, можна отримати інформацію про осіб, які постраждали від насильства, тільки за такими правопорушеннями, як: умисні вбивства, умисні тяжкі тілесні ушкодження, зґвалтування, розбої та домашнє насильство (рис. 1).

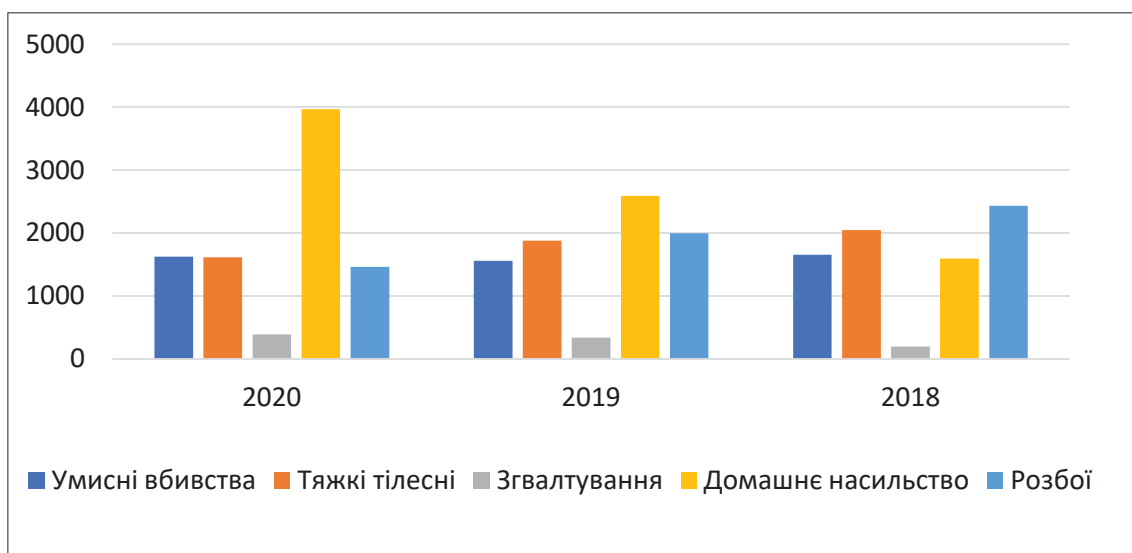

Рис. 1. Інформація про осіб, які постраждали від насильства, за видами правопорушень

За результатами аналізу відповідних даних ми можемо побачити, що від кримінальних правопорушень, пов'язаних із насильством, постраждало у 2020 році 9056 осіб, у 2019 році – 8361 особа, у 2018 році – 7924 особи [12].

Але також ми вимушені констатувати те, що зазначений перелік правопорушень, а саме умисні вбивства, умисні тяжкі тілесні ушкодження, зґвалтування, розбої та домашнє насильство, не є вичерпним. Законодавець у Кримінальному кодексі України передбачив значно більшу кількість правопорушень, у яких способом вчинення є насильство. Також необхідно зазначити, що Кримінальний кодекс України передбачає велику кількість кримінальних правопорушень, в яких завдання шкоди життю, фізичному чи психічному здоров'ю не є основною метою діяння. Насильство в цих правопорушеннях є тільки способом вчинення.

Так, відповідно до класифікації, запропонованої О. Храмцовим, окрім злочинів, які посягають на життя і здоров'я осіб, насильницьких статевого злочинів та корисливо-насильницьких злочинів, є ще насильницькі злочини, які посягають на державу, громадську безпеку, громадський порядок та порядок управління, насильницькі злочини проти представників влади, інших службових осіб та осіб, які виконують свої професійні обов'язки, насильницькі злочини представників влади або інших службових осіб [13]. У зв'язку з цим можна сказати, що інформація, надана Офісом Генерального

прокурора про потерпілих від насильницьких злочинів, не відображає повну картину.

Окрім вищезазначеної статистики Офісу Генерального прокурора, в якій відображено інформацію про кримінальні правопорушення, щодо яких проводилося розслідування, проаналізуємо інформацію судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінальних проваджень.

Статистика Державної судової адміністрації дає більш розгорнуту картину щодо кількості потерпілих від насильницьких злочинів [14]. Тут ми можемо побачити інформацію про кількість потерпілих, яким завдано шкоду життю та здоров'ю в розрізі статей Кримінального кодексу України.

Так, наприклад, від умисних вбивств, передбачених статтями 115–118 КК України, рішеннями судів першої інстанції визнано потерпілими у 2020 році 770 осіб, у 2019 році – 904 особи, у 2018 році – 956 осіб. Від умисних тяжких тілесних ушкоджень (статті 121, 124 КК України) потерпілими визнано у 2020 році 1323 особи, у 2019 році – 1477 осіб, у 2018 році – 1397 осіб. Від умисних середньої тяжкості тілесних ушкоджень (стаття 122 КК України) відповідно: у 2020 році – 620 осіб, у 2019 році – 604 особи, у 2018 році – 546 осіб. Від умисних легких тілесних ушкоджень (стаття 125 КК України) відповідно: у 2020 році – 3738 осіб, у 2019 році – 2913 осіб, у 2018 році – 2665 осіб.

Також завдяки статистиці Державної судової адміністрації ми можемо побачити

потерпілих від насильницьких злочинів у розрізі інших статей Кримінального кодексу України.

Здійснивши аналіз та узагальнення даних, ми можемо побачити, що потерпілими від насильницьких злочинів у випадках, коли шкоду було завдано життю особи, у 2020 році були 724 особи, у 2019 році – 850 осіб, у 2018 році – 964 особи. За цей же період потерпілими від насильницьких злочинів у випадках, коли потерпілим завдано шкоду здоров'ю, визнано у 2020 році 7199 осіб, у 2019 році – 6150 осіб, у 2018 році – 5520 осіб [15].

Щодо шкоди, яка була завдана психічному здоров'ю, такої інформації, на жаль, не має в жодній офіційній статистичній формі. У зв'язку з цим можна стверджувати, що держава взагалі не цікавиться психічним здоров'ям нації та закриває очі на наявну проблематику.

Під час здійснення дослідження статистичних даних Державної судової адміністрації необхідно враховувати таке:

1. Відповідна статистична інформація стосується попередніх років. Це пов'язано з тим, що розслідування кримінальних правопорушень розтягнуто в часі, а суди розглядають справи доволі повільно. Так, наприклад, із 215 440 кримінальних проваджень, що були розглянуті судами першої інстанції у 2020 році, 1558 (0,72%) кримінальних проваджень стосувалися злочинів, вчинених до 2002 року [15].

2. Згідно зі звітом Національної поліції України за 2020 рік, розкриття злочинів за цей період становило 49% [16]. У зв'язку з цим можна стверджувати про те, що половина жертв злочинів не отримує сатисфакції в суді. І, відповідно, зі статистичних даних, наданих Державною судовою адміністрацією, ми бачимо тільки половину інформації про осіб, які стали офіційно зареєстрованими потерпілими від насильницьких злочинів.

Під час дослідження кількості жертв злочину необхідно звернути увагу також на латентних жертв злочинів. Як зазначає Б. Головкін, латентна жертва злочину – це невідома для уповноважених органів фізична особа, якій фактично заподіяно шкоду протиправним посяганням, а також відома особа, яка офіційно не визнана потерпілим [17].

Визначення стану латентної злочинності – це досить складна процедура. За твердженням представників громадських організацій, латентність деяких правопорушень, пов'язаних із насильством, доволі висока. Так, високолатентний характер мають правопорушення, під час скоєння яких було завдано легких тілесних ушкоджень, шкода психічному здоров'ю, домашнє насильство [18]. Також можливою ознакою високої латентності правопорушень є інформація про те, що у 2020 році було офіційно зареєстровано близько 10 мільйонів викликів на спецлінію Національної поліції «102» [16]. Водночас за цей період підрозділами поліції було зареєстровано 335 тисяч кримінальних правопорушень. Чи впливає з цього, що у 96,65% випадків громадяни телефонують до поліції просто так? Наведена пропорція викликає запитання і вимагає проведення дослідження в цій сфері.

З метою отримання достовірної інформації про кількість потерпілих від насильницьких правопорушень, по-перше, Офісу Генерального прокурора пропонуємо внести зміни до наказу Генерального прокурора від 30 червня 2020 року № 299, яким затверджена звітність «Єдиний звіт про кримінальні правопорушення». У зазначеній звітності пропонуємо сформулювати окремо відомості про потерпілих за кожною статтею Кримінального кодексу України із зазначенням виду завданої шкоди (за прикладом статистичних відомостей Державної судової адміністрації).

Також із метою отримання більш достовірної інформації про кількість жертв правопорушень пропонуємо запровадити в Україні на державному рівні щорічну практику проведення соціологічного опитування громадян із питань стану злочинності в місці їхнього проживання. Збір подібної інформації, яка надійде від громадян – споживачів безпечного середовища, дасть можливість правоохоронним органам та суспільству тверезо оцінити ситуацію в державі та побачити реальну картину кількості осіб, які є жертвами злочинів.

Висновки (перспективи подальших розвідок). Отже, під поняттям «жертва насильницького злочину» пропонуємо розуміти фізичну особу, якій шляхом застосування фізичного чи психологічного насильства заподіяно смерть, тілесні ушкодження чи психічна травма.

В Україні склалася ситуація, коли значна кількість жертв насильницьких злочинів не отримує сатисфакції в суді та залишається сам на сам зі своїми проблемами. Це призводить до небажання жертв у разі виникнення небезпечної ситуації повторно звертатися до правоохоронних органів у майбутньому та сприяє збільшенню латентності злочинності, що, відповідно, породжує безкарність.

Також необхідно зазначити, що в Україні не належним чином формуються статистичні дані про жертв насильницьких правопорушень, у зв'язку з чим реальна кількість таких осіб невідома. З метою отримання статистичної інформації, що буде відповідати дійсності, необхідно змінити існуючі форми звітності та запровадити щорічне опитування громадян.

ЛІТЕРАТУРА:

1. UNODS, Global Study on Homicide 2019 (Vienna, 2019).
2. Орлеан А. Права потерпілих від насильницьких злочинів в Україні: міжнародні стандарти та національні практики / Орлеан А, Павлюковець Т., Крапівін Є, Лотюк Д., Човган В.; за ред. В. Човгана. Київ : «Видавничий дім «АртЕк», 2020. 206 с.
3. Кримінальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25-26, ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (доступ 12.04.2021).
4. Присяжнюк Т.І. Інститут потерпілого у кримінальному праві України. дис. канд. юрид. наук: 12.00.08 / Т.І. Присяжнюк. К., 2006. 214 с.
5. Сенаторов М.В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві : монографія / М.В. Сенаторов ; за ред. В.І. Борисова. Х. : Право, 2006. 208 с.
6. Кримінальний процесуальний кодекс // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (доступ 12.04.2021).
7. Виговський Д. Окремі питання кримінологічного визначення поняття «жертва злочину» / Д Виговський Т. Нікіфорова. *Університетські наукові записки*. 2020. Том 19. № 1 (73). С. 175–183.
8. Долгий О.А. Жертва злочину як головний елемент віктимології / О.А. Долгий, Т.О. Мудряк, Л.В. Омельчук. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2017. Вип. 1. С. 28–33.
9. Гумін О.М., Зубач І.М. Жертва кримінальної насильницької поведінки: віктимологічна характеристика особи / О.М. Гумін, І.М. Зубач. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. 2015. № 825. С. 315–322.
10. Гарбовський Л.А. Правовий статус потерпілого у кримінальному процесі України : монографія / Л.А. Гарбовський, Г.В. Дідківська, В.В. Топчій. Вінниця : Нілан, 2018. 148 с.
11. Храмцов О.М. Щодо видів насильницьких злочинів / О.М. Храмцов // *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2010. № 3 (50). С. 86–93.
12. Звітність «Єдиний звіт про кримінальні правопорушення», форма № 1, затверджена наказом Генерального прокурора від 30 червня 2020 року № 299.
13. Статистична інформація Офісу Генерального прокурора. URL: <https://old.gp.gov.ua/ua/statinfo.html> (доступ 12.04.2021).
14. Форма № 1-к «Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження», затверджено наказом Державної судової адміністрації від 23 червня 2018 року № 325.
15. Судова статистика. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/ (доступ 12.04.2021).
16. Звіт Національної поліції України про результати роботи у 2020 році. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit2020/npu-zvit-2020.pdf> (доступ 12.04.2021).
17. Головкін Б.М. Поняття латентної віктимізації від злочинних посягань / Б.М. Головкін. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2015. Вип. 29. С. 78–88.
18. Одіноква А. Латентність домашнього насильства як кримінального правопорушення / А. Одіноква. URL: <http://jurfem.com.ua/latentnist-domashnyogo-nasylstva/> (доступ 12.04.2021).